

СТРУКТУРА ГРУПИ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ ЗА ПРОФЕСІЄЮ

Найменування особи за професією, що виступає позначенням соціального статусу людини, в сучасних умовах стає найбільш важливим носієм не лише соціорозпізнавальної, але й соціокультурної інформації. Завдяки здатності цих одиниць коротко позначати цілий комплекс зв'язків, що стоять за ними, і відношень у рамках певної професійної ситуації, сфери діяльності і національної культури в цілому, вони становлять особливий інтерес для лінгвістичних досліджень.

Назви осіб за професією досліджували як у рамках однієї мови, так і на матеріалі декількох мов з метою порівняльного аналізу. Вивчали, перш за все, семантику – структурно-семантичні характеристики (С. С. Риженко, Л. О. Шкатова), семантико-генетичні основи номінації (Т. В. Бісовецька, І. Ю. Ніколаєва). Процеси запозичень назв осіб за професією розглядались у роботах О. В. Кондрацької, Т. Б. Пица.

Метою нашої статті є опис структури групи лексем на позначення осіб за професією.

Для реалізації мети нами визначені наступні завдання:

- 1) розглянути існуючі класифікації професійних назв;
- 2) простежити генезис видів діяльності, виокремлення різних сфер;
- 3) розкласифікувати лексеми на позначення осіб за професією, виходячи з розподілу професій за ознакою галузі народного господарства та промисловості.

Будь-яка наукова класифікація повинна задовольняти принаймні дві вимоги: 1) провідні критерії розподілу елементів множини за групами повинні точно відповідати меті класифікації; 2) розподіл елементів має здійснюватися відповідно до принципів однозначності, наочності і зручності практичного використання.

Спроби класифікувати професії, враховуючи найрізноманітніші ознаки і відповідно до зазначених вимог, робилися неодноразово. У даний час добре відомі класифікації професій, побудовані з

урахування подібності окремих характеристик діяльності (предмет праці, ступінь її автоматизації, зміст функціональних обов'язків спеціалістів тощо) та класифікації багатовимірні за кількома критеріальними ознаками.

Поширеною є багаторівнева психологічна класифікація професій, згідно з якою професії поділяються на типи: «людина – природа» (напр., *зоотехнік, агроном*), «людина – людина» (напр., *лікар, учитель*), «людина – техніка» (напр., *столяр, архітектор*), «людина – знак» (напр., *перекладач, інженер*), «людина – художній образ» (напр., *артист, дизайнер*); класи: гностичні професії (напр., *слідчий, журналіст*), перетворюючі (напр., *майстер-реставратор, слюсар*), професії, пов'язані з оперативним практичним пошуком (напр., *розмітник у суднобудуванні, закрійник ательє індивідуального пошиття*); відділи: професії ручної праці, машинно-ручні, з використання автоматизованих систем тощо; групи (за ознакою умов праці): праця в умовах звичайного «побутового» мікроклімату, праця на відкритому повітрі з різкими перепадами температури і вологості, праця в незвичних умовах (під землею, під водою, у цехах з виробничими шкідливостями) тощо [1].

Позначення діяча завжди мають вторинний характер, тобто вони виникають на тому етапі, коли людиною вже визначені інші номінативно значущі компоненти діяльності: сама дія, предмет, продукт та інструмент діяльності. Створення імені діяча завершує, замикає коло включених у поняття діяльності розумових об'єктів, тим самим у свідомості номінатора остаточно оформлюється виділення, відособлення окремої сфери діяльності. Це трактування підтверджується наявністю в мові продуктивної моделі позначення певного виду діяльності за іменем діяча. Напр., *гончар – гончарна справа, коваль – ковальська справа, столяр – столярна справа*. Ця модель має тривалу історію існування. Однак, вона не втратила своєї продуктивності і у сучасній мові: *акушерська справа, сестринська справа, акторське мистецтво, перукарське мистецтво та ін.* Ще одним свідченням цього взаємозв'язку є тенденція позначення професій (як виду діяльності) за допомогою імені діяча: *професія «репортер», професія «журналіст»*.

Звернемося до питання про генезис видів діяльності, виокремлення різних сфер. Діяльність як найважливіша умова існування людського суспільства безперервно піддається структуруванню і диференціації. На початку свого розвитку

діяльність виявляється в своїх найпростіших видах: обробка каменю і шкіри, плетіння, деревообробка, приручення тварин, зародження лікарської справи, магії, танцю і виготовлення музичних інструментів. Перераховані сфери діяльності є своєрідною єдністю усіх подальших різновидів. За даними антропологів, вони виникли ще до епохи неоліту, яка традиційно визнана революційним періодом становлення людської діяльності (це епоха розквіту скотарства і землеробства, гончарного виробництва, прядіння і ткацтва, вдосконалення виробів з дерева і кісток).

Процес накопичення досвіду предметно-практичної діяльності врешті обумовив становлення професійних сфер діяльності. Виникли такі феномени, як *місто*, а потім *державна*, сформувалась опозиція «фізична – розумова праця». З моменту відокремлення ремесла від землеробства почалося зародження товарних відносин, розвиток яких закономірно обумовив відособлення торгівлі (внаслідок чого, власне, і виникли міста як торгово-ремісничі центри).

З розвитком суспільного розподілу праці кількість професій безперервно збільшувалася. Так, наприклад, в епоху патріархального рабства в Греції було близько десяти професій: *гончарі, лимарі, майстри з обробки металів, каменярі та ін.* А в V-VI ст. до н.е. нараховувалось вже близько 50 професій. У XIV ст. в Німеччині існувало близько 200. У словнику професій, опублікованому в США у 1965 році, описано майже 22 тис. видів робіт, або понад 35 тис. назв професій і спеціальностей.

Науково-технічна революція, яка характеризує розвиток суспільства у другій половині XX століття, спричинила ще більший професійний розподіл праці. Якщо в 50-ті рр., в її початковому періоді, у світі налічувалось до 35 тисяч видів трудових занять (спеціальностей), то зараз їх налічується близько 70 тисяч. Таким чином, у період науково-технічної революції кількість спеціальностей подвоїлась, тобто їх виникло стільки ж, скільки за весь час існування людства до середини XX століття. Це пов'язано, у першу чергу, зі створенням широкого асортименту нової промислової продукції. Багато її видів до середини XX століття взагалі не виготовлялися – їх не існувало: космічні ракети, гелікоптери, реактивні пасажирські літаки, усі електронні вироби на основі напівпровідників, мікросхем, лазерів, а також більшість сучасних хімічних волокон, пластмас і синтетичних смол, фармацевтичних препаратів тощо. А з появою

нових видів продукції з'являються, відповідно, і нові професії – спеціалісти з їх виготовлення.

Поглиблення суспільного розподілу праці в епоху науково-технічної революції охопило всі рівні господарського життя. На макрорівні – це подальше збільшення долі і ролі третинного сектора, зміна його структури у зв'язку з появою нових функцій у послугах (напр., технічні, в галузі досліджень, освітні тощо). На мезорівні – формування у вторинному секторі нових галузей господарства – біоіндустрії, інформаційної індустрії. Особливо інтенсивно процеси розподілу праці відбуваються на мікрорівні і, передусім, у промислових виробництвах. Це чітко простежується, наприклад, на створенні електронної та атомної промисловості [2, с. 124].

Серед найменувань осіб за професією, що виникли починаючи з 1970 року, Е. М. Ляпкина виділяє 15 основних сфер, у яких зафіксована поява нових таких найменувань: 1) інформаційні технології; 2) виробництво та обслуговування; 3) прилади, обладнання; 4) засоби масової інформації; 5) медицина і фармакологія; 6) екологія і навколишнє середовище; 7) економіка і торгівля; 8) зв'язок і комунікація; 9) освіта; 10) творча діяльність; 11) наука; 12) управління персоналом; 13) спорт; 14) атомна енергетика; 15) зв'язок з громадськістю [2, с. 126].

Відтак, поява нових найменувань осіб зі значенням професійної діяльності викликана наступними позамовними причинами: 1) виникнення нових сфер людської діяльності, яких раніше не існувало; 2) ускладнення матеріального і нематеріального виробництва і, як наслідок, диференціація видів діяльності; 3) спеціалізація професійної діяльності; 4) поява нових промислових предметів та різноманітних пов'язаних з ними послуг (виготовлення, продаж, ремонт тощо).

У сучасному суспільстві галузі народного господарства поділяють на дві групи, кожна з яких має автономну розгалужену структуру: ті, що належать до сфери матеріального виробництва, й ті, що належать до сфери послуг. Перша група – галузі, які безпосередньо виробляють матеріальні блага в їх матеріально-речовій формі, наприклад: промисловість, сільське господарство, будівництво, торгівля та громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення, видавнича справа тощо. Друга група – галузі сфери послуг. У процесі виробництва послуг трудова діяльність

безпосередньо задовольняє потребу людей або суспільства і не слугує для видобування чи обробки речовин природи.

У сфері послуг виокремлюють такі групи галузей: 1) галузі, послуги яких задовольняють колективні потреби, наприклад: управління, наука та наукове обслуговування, фінанси, кредитування та державне страхування, громадські організації; 2) галузі, послуги яких задовольняють культурно-побутові та соціальні потреби населення, наприклад: житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування, освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення тощо. Діяльність цих галузей збагачує результати суспільної праці, підвищує якість життя людей і суспільства загалом [4].

Згідно з національним класифікатором професій України ДК 003:2010 року із змінами, затвердженими наказом Міністра економічного розвитку і торгівлі України від 2 вересня 2015 року № 1084, виокремлюються 9 груп професій:

1. Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі). Ця група вміщує професії, що пов'язані з: визначенням та формуванням державної політики, законодавчим регулюванням; вищим державним управлінням; правосуддям та прокурорським наглядом; керівництвом підприємствами.

2. Професіонали (професії, що передбачають високий рівень знань у галузі фізичних, математичних, технічних, біологічних, агрономічних, медичних чи гуманітарних наук).

3. Фахівці (професії, що вимагають знань в одній чи більше галузях природознавчих, технічних і гуманітарних наук).

4. Технічні службовці. Професійні завдання цієї групи пов'язані з виконанням секретарських обов'язків, роботою на друкарських машинках чи інших конторських машинах, записами та опрацюванням цифрових даних, обслуговуванням клієнтів (поштове обслуговування, операції грошового обігу, надання довідок тощо).

5. Працівники сфери торгівлі та послуг. Завдання цих професій охоплюють забезпечення послугами, пов'язаними з поїздками, побутом, харчуванням, обслуговуванням, охороною, підтриманням правопорядку, торгівлею тощо.

6. Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства.

7. Кваліфіковані робітники з інструментом.

8. Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин.

9. Найпростіші професії (передбачають збереження та охорону майна, прибирання, виконання низько кваліфікованих робіт тощо) [3].

Лексеми на позначення осіб за професією ми класифікуємо виходячи з розподілу професій за ознакою галузі народного господарства та промисловості, який розроблений нами на основі згаданих вище класифікацій. Ці особові назви стосуються таких сфер діяльності, як: 1) промислові професії і ремісництво; 2) сільськогосподарські професії; 3) лісове господарство, мисливство, рибальство; 4) заняття торгівлею; 5) чиновництво, канцелярські робітники; 6) медицина; 7) кулінарна діяльність; 8) освіта; 9) юридичні; 10) мистецтво; 11) мореплавання; 12) наука; 13) медіа; 14) сфера послуг, також прислуга; 15) військо.

Варто зазначити, що віднесення тих чи інших назв до тієї чи іншої групи є досить умовним, адже, наприклад, професії наукових працівників можуть бути представлені і в медицині, і в педагогіці, а роботу няні можна вважати і педагогічною, і сферою послуг, і т.д.

Відтак, ми можемо стверджувати, що структура групи лексем на позначення осіб за професією складна і багаторівнева. Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз цих найменувань у складі фразеологічних одиниць української, англійської та німецької мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баклицький І. О. Психологія праці: підручник / І. О. Баклицький. – 2-е вид., переробл. і допов. – К.: Знання, 2008. – 655 с.
2. Ляпкина Э. М. Влияние внешних и внутренних факторов на развитие номинативной системы языка (на материале наименований лиц по профессии): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Э. М. Ляпкина. – Челябинск, 2006. – 193 с.
3. Національний класифікатор професій України ДК 003:2010. – Режим доступу: http://hrliga.com/index.php?module=norm_base&op=view&id=433
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Ред.кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.